

i slično. Kao posebna novčana mjera podrške radnicima za osiguravanje kvalitetnijeg odmora bio je regres ili tzv. trinaesta plaća. Smještajni kapaciteti na obali stalno su se povećavali, ali ih nisu pratili i razvoj kvalitetnijih usluga, što je bio razlog najčešćih žalbi domaćih i stranih turista. Do mora se putovalo automobilom, vozom ili autobusom, najrjeđe avionom. Boravilo se kod rodbine, prijatelja, u radničkim odmaralištima, ponekad u hotelima, i to u vrijeme najboljeg standarda koncem 70-ih godina. Odlazak na more postepeno je postala potreba i želja svake prosječne porodice u Hrvatskoj.

Ova knjiga je upotpunjena *Popisom ilustracija* (grafova-10, tablica-2 i slika-177), *Bibliografijom*, *Abstractom*, *O autoru*, *Kazalom osobnih imena* i *Kazalom geografskih pojmova*. Posebno zanimljiv dodatak čine 32 fotografije u boji, brojnih naslovnica časopisa, reklama i slično.

Sasvim je sigurno da će ova knjiga postati nezaobilazno štivo onom dijelu stručne javnosti koje interesira historija svakodnevnice ili pobliže historija svakodnevnice socijalističkog društva. Međutim, nema sumnje da će zbog interesantnog pristupa istraživanju i zanimljive tematike ona naći put i do šire čitalačke publike ■

Aida Ličina

Zašto se raspala Jugoslavija?!

(U povodu bosanskohercegovačkog izdanja knjige Andrewa Barucha Wachtela, *Stvaranje nacije, razaranje nacije: književna i kulturna politika u Jugoslaviji*. Sarajevo: Bošnjačka asocijacija 33, 2010, 332 str.)

Kada pod lupu stavimo historiju regiona, Balkana ili jugoistočne Evrope, u novom vijeku, ali ne i samo njega, značajna odrednica te historije je borba za stanovništvo, a preko njega i borba za prostor. Od početka 19. stoljeća, stanovništvo, bolje rečeno, identitet stanovništva postaje sredstvo stjecanja historijskog prava za dobijanje zemlje i kontrolu nad njom. Unutar grupnih identiteta, širenjem nacionalnih ideja i pogotovo nakon konačne pobjede koncepta **nacionalne države** nad konceptom **Imperije** krajem dugog 19. stoljeća, uz tradicionalno priznati i prepoznatljiviji vjerski identitet, na pozornicu stupa nacionalni identitet kao odlučujući argument prava na državu – razumljivo, nacionalnu.

Raspad zajedničke jugoslavenske države i borba za stvaranje novih-starih nacionalnih, historijskih država pred kraj 20. stoljeća učinili su teme iz područja nacionalnih identiteta veoma privlačnim i politički poželjnim. Ni početkom 21. stoljeća interes za teme o identitetima ne prestaje. Čini se da taj interes na bivšem jugoslavenskom prostoru u novim okolnostima i novom vremenu, oslobođenom bilo kakvih stega, kontrola ili bilo kakvih vrijednosnih ograničenja, dobija novi zamah. Na jugoslavenskom prostoru u posljednjih 15-ak godina objavljeno je više stotina bibliografskih jedinica o ovoj tematici, među kojima su monografije, članci u naučnim časopisima, zbornicima te dnevnim i nedjeljnim listovima. Nažalost, veoma je mali broj komparativnih radova, koji se bave zajedničkim odlikama i razlikama u načinu formiranja pojedinih identiteta među Južnim Slavenima i šire. Pored toga, veliki je broj publiciranih radova veoma sumnjivog naučnog karaktera, u kojima je prisutna mitomanija i kompleks vlastite nacije kao žrtve.

Također, procesi raspadanja i usitnjavanja proizveli su situaciju da na južnoslavenskom prostoru akcenti na separatnim nacionalizmima a ne na integrativnim – jugoslavenstvo i jugoslavenski identitet, nekada tako poželjni, postali su nepopularni i prognani na marginu. U literaturi izvan prostora bivše Jugoslavije, koja je uglavnom nastala na Zapadu, interes za Jugoslaviju, pa i sudbinu neke vrste zajedničkog identiteta stanovništva te zemlje, ispoljava se kroz traženje odgovora na pitanje uzroka krvavog raspada i cijepanja zajedničke jugoslavenske države.

I knjiga profesora Andrewa Barucha Wachtela *Stvaranje nacije, razaranje nacije* u osnovi je inicirana istovjetnim interesom – autor postavlja i daje odgovore na pitanja zašto se raspala Jugoslavija i zašto je taj raspad bio praćen izljevom tolike količine mržnje, nasilja i krvoprolića. On hrabro postavlja krupna pitanja i daje odgovore na njih. „Klasičnom historičaru“ veoma je zanimljivo pratiti ovu studiju, koja govori o naciji i državi a da politička historija pojavno nije u prvom planu. Njeno mjesto zauzela je rasprava o uspjehu i neuspjehu zajedničke kulture i preko nje zajedničkog identiteta stanovništva bivše jugoslavenske države, pa je konačni rezultat pobjede uskonacionalnih kultura (srpske, hrvatske, „slovenačke“ i ostalih) nad zajedničkom jugoslavenskom doveo do nepotrebnosti postojanja zajedničke države i, štaviše, prouzročio krvavi i bolni rastanak. Naravno, autor ne zaboravlja ukazati na značaj izmjenjivanih državno-političkih okvira i karakteristika koje dati okvir sa sobom nosi. Zapravo, postavlja se pitanje kako bi inače bez upućivanja na promjenu političkih okvira i promijenjene odnose u jednom od njih (socijalističkoj Jugoslaviji 70-ih i 80-ih godina) razvio tezu o prerastanju ideje u društveno-političku praksu, a zatim njeno kasnije potiskivanje i praktično nestajanje, ili kako bi mogao pratiti prerastanje elitnog nacionalizma u masovni i konačni nestanak jugoslavenskog nacionalizma.

Profesor Wachtel postavlja intrigantno pitanje postojanja jugoslavenske nacije uprkos činjenici da broj Jugoslavena u nacionalnom smislu ni u vrijeme življenja na

najplodnijem tlu (Socijalistička Jugoslavija), i pored toga što je bilo poželjno samoodređenje, nikada nije dostigao značajan broj. Autor se ne krije iza slojevitosti problema već postavlja krupna pitanja postanka i nestanka (Jugoslavije) i nudi konkretne odgovore. Knjiga se bavi različitim ispoljavanjima jednog nacionalnog stanovišta – jugoslavenskog ili panjužnoslavenskog. Intelektualci prve polovine 19. stoljeća koji su težili stvaranju jugoslavenske nacije oslanjali su se na zajedničko etničko porijeklo, jezičku sličnost (pa čak i istovjetnost), na zajedničko kulturno naslijeđe (posebno narodne pjesme), te na potrebu grupiranja u veće nacionalne cjeline kako bi se suprotstavili neprijateljski raspoloženim susjedima i stvorili svoju državu. Ovi argumenti će se u kasnijim razdobljima zadržati i nadograditi. Wachtel s pravom upućuje na glavnu unutrašnju prepreku stvaranja zajedničkog jugoslavenskog nacionalizma – na separatne nacionalizme među južnoslavenskim grupama, koji su postali glavni takmac integrativnom jugoslavenskom nacionalizmu.

Profesor Wachtel je u prvom dijelu knjige definirao svoju tezu koja polazi od rezultata pa se vraća na uzroke i njihove historijske početke, a kasnije, držeći se tematskog i hronološkog principa, iznosi argumente za odbranu postavljene teze. On objašnjava propast Jugoslavije, pri čemu odbacuje oba prevladavajuća objašnjenja njene propasti: „*determinističko-historijsko*“ i „*zlokobno-političko*“. Prvo objašnjenje je blisko ljudima iz medija i oni kao temeljne uzroke krvavog raspada zajedničke države vide u „*prastarim religijskim mržnjama i suparništvima*“. Drugo objašnjenje forsiraju strani naučnici koji su ozbiljno izučavali ovaj region i uzroke sloma Jugoslavije traže u nedavnoj prošlosti, u djelima nekog pojedinca ili grupe ljudi: Tita, komunisti i njihove ekonomske politike, Miloševića ili drugih.

Mene se lično dojmilo autorovo odlučno odbacivanje prvog objašnjenja o historijskoj mržnji kao dominantnom uzroku raspada Jugoslavije. Ovaj „model“ spominje se sve češće u bosanskohercegovačkoj javnosti, u medijima, među političarima i intelektualcima poslušnicima i nudi se kao objašnjenje nemogućnosti opstanaka Bosne i Hercegovine kao države. Instalira se model o historijskoj mržnji kao nepremostivoj prepreci očuvanja bilo kojeg državnog okvira na ovim prostorima koji nije uskonacionalni.

Mada potpuno ne negira utjecaj druge grupe uzroka, spomenutih pojedinaca ili grupa, autor ne nalazi da su oni sami po sebi dovoljni za raspad ideje i države i posebno ne za viđenu količinu nasilja i mržnje. Suprotstavljajući se dominantnim objašnjenjima, u prvom dijelu knjige nudi potpuno drugačije objašnjenje i ključni uzrok raspada Jugoslavije vidi u raspadanju pojma jugoslavenske nacije, što je, po njemu, prije svega kulturni proces. Pri tome ispravno zaključuje da su Jugoslavija i jugoslavenska ideja pale na srpsko-hrvatskim odnosima, saradnji i suprotnostima, na kojima su uostalom i nastajali. Bavi se elitama i elitnim nacionalizmom, što je direktna posljedica autorovog pristajanja uz grupu naučnika koja definiira nacionalni

identitet kao nešto što se stvara, a nije prirodna pojava, jer, kako kaže autor, svaka zaista postojeća nacija ima za pripadnike ljude koji međusobno imaju mnogo sličnosti, ali i mnogo razlika. No, njeni pripadnici složno su odlučili zanemariti razlike, a sličnosti proglasiti suštinski važnim. Kao jednu od ključnih dilema na ovoj teoretskoj razini Wachtel postavlja pitanje ko odlučuje o tome da li jedna grupa ljudi čini jednu naciju ili više njih!!!

Autor posebnu pažnju poklanja procesima koji su razvijali tezu o jugoslavenskoj naciji, kao i razlozima koji su doveli do konačne propasti te ideje koja nije uspjela povezati Južne Slavene u jednu za život sposobnu naciju i državu. On postavlja i brani tezu da propast višenacionalne Jugoslavije i stvaranje odvojenih, jednonacionalnih država nisu nastupili kao posljedica rastakanja političkog ili ekonomskog tkiva jugoslavenske države - po autoru, propadanje je počelo postepenim uništavanjem pojma jugoslavenske nacije – i zaključuje mišlju da je ideja o toj naciji bila životvorna, poslije rušenja političkih autoriteta uslijedilo bi obnavljanje jugoslavenske države, kao što se dogodilo poslije Drugog svjetskog rata, a ne bi nastajale odvojene nacionalne države za različite grupe Južnih Slavena. On posebno prati kulturu i kulturne prilike na južnoslavenskom prostoru od sredine 19. do kraja 20. stoljeća, kako bi osvijetlio ideološke mehanizme koji su najprije pomogli da se postave temelji jugoslavenske nacije i jugoslavenske države, zatim održavali tu državu u životu, da bi konačno doveli do njenog raspada. S tim u vezi, u fokusu mu je uspjeh i neuspjeh jugoslavenske nacije, a ne jugoslavenske države, mada se na koncu oboje svelo na isto.

U skladu s mišljenjem Benedicta Andersona da su *nacionalnost i nacionalizam proizvodi kulture*, Wachtel ispituje proces kako su kulturni radnici pokušali državljanima Jugoslavije stvoriti osjećanje jugoslavenskog nacionalnog identiteta koji bi premostio i spojio postojeće južnoslavenske kulture. On se koncentrirao na četiri najvažnija načina kojima su pristalice jugoslavenske ideje pokušavale ostvariti svoju ideju o nacionalnom jedinstvu: 1) stvaranje zajedničkog nacionalnog jezika, 2) nametanje jugoslavenskog književnog i umjetničkog kanona, 3) obrazovna politika predmeta književnosti i historije, 4) stvaranje novih književnih i umjetničkih djela koja su izražavala jugoslavensku ideologiju. Pri tome on ne obrađuje sve zagovornike jugoslavenske ideje, već bira najvažnije, predvodnike (od Vuka, Gaja, Kopitara, pa dalje kroz historiju). Ovaj tematski uklopio je u hronološki niz od 30-ih godina 19. stoljeća, preko nastajanja prvih samostalnih južnoslavenskih država, prve zajedničke države do Socijalističke Jugoslavije kada Vlada stvara kulturnu politiku koja se na kraju pokazala nesposobnom da na duže staze izgradi kulturu na nadnacionalnoj ili jugoslavenskoj nacionalnoj osnovi. Počesto se kao najvažnija prepreka pojavljuje drugačije pa i suprotno viđenje ciljeva koji se postavljaju realizacijom jugoslavenske ideje od strane političkih elita pojedinih južnoslavenskih naroda – pri-

je svega srpskog. Razmatrajući srpsku politiku, a Srbija se nametnula kao Pijemont među Južnim Slavenima, treba upozoriti na dva pravca u afirmaciji i širenju srpske ili šire jugoslavenske nacionalne ideje – idejnom, širem viševjerskom i praktično-političkom, uskopravoslavnom i uskosrpskom. Ono što je doprinijelo relativno brzom uspjehu srpskog nacionalnog pokreta izvan uže Srbije među pravoslavnim stanovništvom, koje je govorilo isti ili sličan jezik, istovremeno je bilo glavna prepreka opredjeljivanju muslimana, katolika i drugih za viševjersko srpstvo: srpska nacionalna država u nastajanju, nacionalna crkva i prije svega politička praksa Kneževine Srbije i pobjeda principa uskosrpskog i uskopravoslavnog karaktera srpske države nad širom idejnom koncepcijom Dositeja Obradovića, Vuka Karadžića, pa i Garašanina u *Načertaniju*.

Na polju kulture postavio se ključni problem odnosa posebnih južnoslavenskih kultura i jedne zajedničke kulture, kao i problem kako i koliko pojedinačne kulture mogu postati dijelom zajedničke kulture. Problem je bio ozbiljan, jer je svaka od kultura imala svoj specifičan razvoj u ponekad različitim društveno-političkim okvirima, a neke od njih su potjecale iz različitog kulturno-civilizacijskog izvorišta (islamska, hrišćanska i slično). Autor pretpostavlja da bi Jugoslavija preživjela da su se nje ne vođe prebacile sa jednonacionalne na višenacionalnu kulturnu politiku.

Andrew Baruch Wachtel me je ovom knjigom natjerao da kopam po mom djetinjstvu koje se odvijalo u vrijeme koje je autor definirao kao početak nestanka jugoslavenske ideje, jugoslavenstva i Jugoslavije. Prisjetio sam se moga čuđenja kada je neko od mojih rođaka ili porodičnih prijatelja postavio pitanje/dilemu za koga ćemo navijati u boks-meču koji smo očekivali – za Slobodana Kačara, jugoslavenskog boksera, ili Mustafu Muhameda Gregorija, američkog boksera koji je prihvatio islam. Da li je ta dilema koja je vjersku pripadnost stavila u istu ravan ili ispred zajedničkog državnog nadnacionalnog i nadvjerskog identiteta, javno izrečena osamdeset i neke, makar u uskom krugu ljudi koji su valjda vjerovali jedni drugima, **označila početak kraja jugoslavenstva i jugoslavenske države?** Takvo objašnjenje bi se uklopilo u Wachtelov postavljeni okvir i periodizaciju.

Zaključno, ako posmatramo ovu knjigu kao šumu – pojedinačnom drveću unutar šume moglo bi se iznijeti podosta zamjerki, ali šuma kao cjelina izgleda održiva ■

Edin Radušić